

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN FIKİHLA İLGİLİ ESERLERİ

Şenol SAYLAN*

İlk eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra çeşitli tarihlerde İstanbul, Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine gibi İslam coğrafyasının pek çok bölgesine seyahatlerde bulunan Trabzonî, buralarda çeşitli ilimlerde birçok hocadan ders ve icazet almış, hayatının son kısmında Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik ve hâfız-ı kütüblük görevlerinde bulunmuştur. Fakîh, muhaddis, müfessir ve dilci olmanın yanında aynı zamanda Kadîrî tarikatına mensup bir sufi olan Trabzonî, çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır.

Trabzonî'nin telif ettiği eserleri arasında fıkıh eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Aşağıda zikredeceğimiz üzere ona aidiyetine kanaat getirdiğimiz fıkıh konularını ihtiva eden on eser tespit ettik. Bunlardan üç tanesi bir eseri merkeze alarak yapılan şerh/hâşiye/muhtasar türü eserlerdir. Diğerleri ise belirli bir konu ve mesele üzerine yazılmış kısa hacimli (2-8 sayfa) risalelerdir. Trabzonî eserlerinde meseleleri temellendirirken öncelikle konuyla ilgili rivayetlere yer verir ve gerekli olduğunda bunları değerlendirir. Fikhî meselelere mezhep geleneği çerçevesinde çözümler üretmeye çalışan Trabzonî, daha ziyade Hanefî fıkıh kaynakları olmak üzere Osmanlı döneminde muteber kabul edilen metinleri esas alır. Görüşlerini desteklemek ve kabul edilebilirliğini arttırmak için seçici iktibas yöntemiyle mümkün olduğunca fazla ve çeşitte güvenilir kaynağa atıf yapmaya çalışır. Ayrıca muhatapları tarafından kullanılan görüş ve rivayetleri de temel kaynaklardan tahkik ederek tespit ve tashih etmeye çalışır. Muhataplarına getirdiği eleştirilerin başında “meseleleri yeterince araştırmadan ve anlamadan muhaliflerine saldırmaları” yer alır.¹ Onları kendi mezhep usullerini ve kaidelerini dahî bilmeyen, mezhep görüşlerini terk eden, geçersiz kıyaslar yapan, sözleri tutarsız ve aşırı olan, kendi heva ve heveslerine göre tercih ve tevillerde bulunan kimseler olarak nitelendirir.²

Trabzonî diğer konuları içeren (özellikle kelam/itikad) bazı eserlerinde olduğu gibi fıkıh risalelerinden bir kısmını da Osmanlı toplumunda Kadızâdeliler hareketi tarafından temsil edildiği söylenebilecek olan bir zihniyet ve söyleme karşı reddiye olarak kaleme almıştır.³ Bu zihniyetteki kimseler toplumda var olan pek çok uygulamayı bidat ve hurafe olarak nitelendirip bu uygulamalara karşı sert bir üslup takınırlar. Farklı fikirlerin varlığına tahammül edemeyen ve çeşitli yöntemlerle ortadan kaldırmaya çalışan bu anlayış genel olarak tekfirci/selefi söylem olarak isimlendirilebilir.⁴ Nitekim Trabzonî eserlerinde, söz konusu zihniyete yakın oldukları söylenebilecek olan Muhammed b. Hamza Güzelhisarî

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, ssaylan@trabzon.edu.tr

¹ Bkz.: Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti'l-tarik* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 177a; Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risâle fi savmi yevmi ş-şekk* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2), 55b.

² Trabzonî, *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti'l-tarik* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 179a-187b.

³ Örneğin *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti'l-tarik*, *Risâle fi iskâti ş-salât*, *Risâlet fi hakkı'l-istinca*, *Risâle fi savmi yevmi ş-şekk* adlı risaleleri.

⁴ Eyüp Öztürk, “Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/409-412.

(1118/1706'dan sonra),⁵ Akdağlı Mustafa el-Amâsî (ö.1158/1746) ve Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762)⁶ gibi bazı çağdaşlarının birtakım iddialarını cevaplandırmaya çalışır. Pek çok ilim merkezinde içlerinde farklı mezhep mensuplarının da yer aldığı birçok hocadan ders ve icazet almış olmasının sağladığı ilmî birikim ve sahip olduğu tasavvufî kimlik nedeniyle Trabzonî, meseleleri daha geniş bir bakış açısı ve ihtiyatla değerlendirebilmiştir.

Eserleri

Trabzonî'nin fıkıh konusunda telif ettiği eserlerden tespit edebildiğimiz ve ona aidiyetine kanaat getirdiğimiz eserler şunlardır:

1. *Tuhfetü'l-İhvân fi'l-Helâl ve'l-Harâm Mine'l-Hayevân*

Süleymaniye Koleksiyonu 402 numarada kayıtlı eser, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605), ed-De-mirî'nin (ö.808/1405) *Hayâtü'l-hayevân* adlı meşhur eserinden *Behcetü'l-insân ve mühcetü'l-hayevân* adıyla yaptığı muhtasar üzerine Trabzonî tarafından yapılan bir çalışmadır. Müellif nüshası olan ve 185 varaktan müteşekkil bu hacimli eser 6 Şevval 1167 / 27 Temmuz 1754 tarihinde Medine'de telif edilmiştir. Eserin adı mukaddimede müellif tarafından zikredilmiştir. Eserin başka bir nüshasını tespit edemedik. Mehdi Cengiz tarafından eser üzerine bir çalışma yapılmıştır.⁷ Kitabın başlangıç satırları şu şekildedir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَبِهِ نَسْتَعِينُ وَعَلَيْهِ اعْتِمَادِي، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي حَرَّمَ الْخَبَائِثَ وَأَحَلَّ الطَّيِّبَاتِ وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ
عَلَى مَنْ أَمَرَ بِالْعَمَلِ وَأَكَلَ الطَّيِّبَاتِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ وَأَزْوَاجِهِ الطَّيِّبَاتِ. أَمَّا بَعْدُ؛ فَقَدْ قَالَ الْفَقِيرُ الْحَقِيرُ الْمَذْنُوبُ
الذَّلِيلُ الشَّيْخُ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْإِطْرَابِزَنْدِي الْحَنْفِي...

Trabzonî eserin mukaddimesinde, Ali el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-inâye* adlı eserinin zebâih bölümünü mütalaa ederken⁸ onun *Behcetü'l-insân* adlı eserinden haberdar olduğunu ve o kitabı Medine'de mütalaa ettikten sonra onu ihtisar etmeyi düşündüğünü böylece bu kitabı kaleme aldığını belirtir. Müellif ilk bölümde (1b-178b) eti yenen ve yenmeyen hayvanlar özelinde hayvanları Ali el-Kârî gibi alfabetik olarak sıralamış, fikhî hükmünün yanında hayvanların özellikleri, isimleri ile ilgili dilsel açıklamalar ve yer yer hayvan isimlerinin Türkçelerine temas etmiştir. Sadece *Behcetü'l-insân*'ı ihtisarla yetinmeyen özellikle fûrû fıkıh eserleri olmak üzere farklı eserlere de başvuran ve bunlardan yararlanan Trabzonî, ana metinden ayırt etmek üzere kendisinin yaptığı ilavelere “Ben derim ki (قلت)” ifadesi ile işaret etmiştir. Müellif ikinci bölümde (178b-183b) yenmesi helal, haram ve mekruh olan hayvanlara; üçüncü bölümde (183b-184a) satışı sahih olan ve olmayan hayvanlara; dördüncü bölümde (184a-184b) hayvanlardan temiz ve necis olanlara; beşinci bölümde (184b-185b) ise ihramlı kimsenin harem bölgesinde ve harem dışında öldürmesi helal olan hayvanlara temas eder.

⁵ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risalet fi hakki'l-istinca* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/2), 74b.

⁶ Trabzonî, *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti'l-tarik* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 177a-188b.

⁷ Mehdi Cengiz, “Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 3/1473-1484.

⁸ Nitekim Trabzonî söz konusu eseri istinsah etmiştir. İstinsah ettiği bu nüsha Süleymaniye Koleksiyonu 512, 513 numaralarda kayıtlıdır.

Resim 1: Süleymaniye 402 nüshası ilk sayfalar

2. Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemelli fi Şerhi Münyeti'l-Musallî

İbrahim el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Muhtasaru Gunyeti'l-mütemelli fi şerhi Münyeti'l-musallî* adlı eseri üzerine Trabzonî tarafından yapılmış bir hâşiye olan eserin ulaşılabildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Koleksiyonu 437 numarada kayıtlıdır. Eser, Mûsâ b. İsrâîl el-Hayât tarafından istinsah edilmiş *Gunyeti'l-mütemelli* nüshasının derkenarlarına ve eklenen şukkalara Trabzonî tarafından not edilmiş açıklamalardan müteşekkil bir hâşiye hüviyetindedir.

Trabzonî hâşiyede *Gunye*'de geçen rivayetlerin kaynaklarına işaret eder ve senetlerini değerlendirir, ayetler ve hadislerle ilgili bazı açıklamalar yapar. Kelimelerin sözlük anlamlarına ve fikhî terimlerin tanımlarına yer verir. Bazı meselelerin hükümlerine değinir ve aklî ve naklî delillerini aktarır. Yer yer eserde ele alınmayan meselelere temas eder, Halebî'ye katılmadığı konularda onu diğer kaynaklara atıfla tenkit eder.⁹

⁹ Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemelli fi Şerhi Münyeti'l-Musallî", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/433-440.

Resim 2: Süleymaniye 437 nüshası ilk sayfalar

3. Risâle fî İskâtî's-Salât

İskât-ı salat¹⁰ konusunda kaleme alınmış bu kısa eser, Süleymaniye Koleksiyonu 1068 numarada kayıtlı mecmua içerisinde 182b-183a sayfalarında on üçüncü risale olarak yer alır. Müellif tarafından adı belirtilmeyen eserin ismi katalog kaydında içeriğinden hareketle tespit edilmiştir. Müellif hattı olan eserin telif tarihi Şaban 1170/ Nisan 1757'dir. Başka bir nüshasını tespit edemediğimiz risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله ... الحمد لله الذي جعل العلماء فوق الأسقاط وفرغ ذم الخلق فضلا منه بالإسقاط ... أمّا بعد؛ فلّمّا شهد عندي ثلاثة رهط أنهم سمعوا من شيخ الخنازرة أنّه يقول يشترط أن يتلقّط بالنية في إسقاط الصلاة بأن يقول مريدا الدور كلّ مرّة...

Eser, iskât-ı salât uygulaması esnasında ihtiyaç sahibine bir bedel takdim edilirken, bedelin kim adına verildiğinin lafzen telaffuz edilmediği durumda iskâtın sahih olmayacağına dâir beyan edilen bir görüşe reddiye mahiyetinde kaleme alınmıştır. Müellif risalenin mukaddimesinde, üç grubun kendisine gelerek yukarıdaki görüşü (müellifin risalede hınzırlar şeyhi olarak zikrettiği) bir kimseden dinlediklerini kendisinin de hızlıca bu kısa cevabı kaleme aldığını belirtir. Trabzonî eserde kısaca konuyla ilgili rivayetler ve fakihlerin görüşlerinden hareketle iddiayı çürütmeye çalışır. Risalede sadece söz konusu kişinin el-Ayıntâbî'nin (?) öğrencisi olduğu ve bu meselede hocasının da aynı görüşte olduğu bilgisi verildiğinden Trabzonî'nin zikrettiği muhalif görüş sahibinin kim olduğunu tespit etmek mümkün olmadı.

¹⁰ İskât-ı salât, ölen kişinin namaz borçlarının her namaz için ayrı ayrı hesaplanıp bunların fidyelerinin fakirlere verilmesi yoluyla düşürülmesi işleme denir.

Resim 3: İskât-ı salât risalesi Süleymaniye 1068/13 nüshası

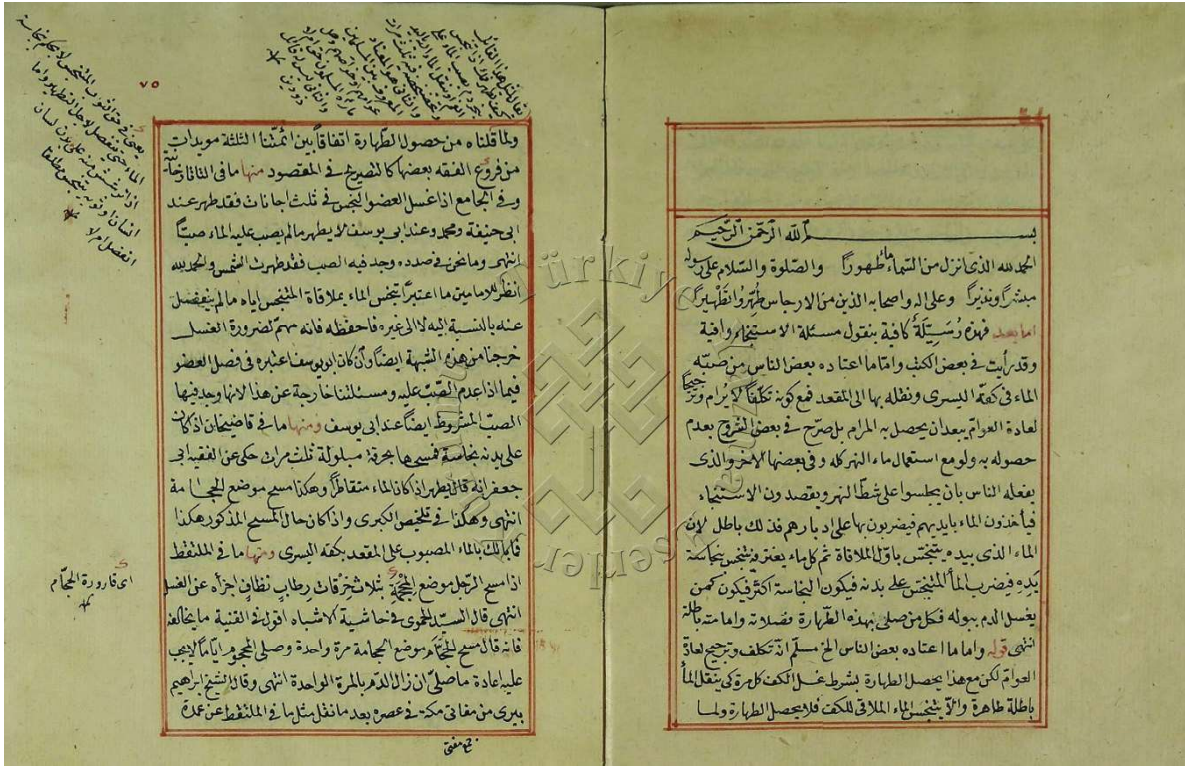
4. Risâle fî Tahkîki'l-İstincâ'

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 754 numarada kayıtlı, üçü Trabzonî'ye ait dört eserin yer aldığı bir mecmua içinde 74b-76b varakları arasında ikinci risale olarak yer alan eser, suyla istincanın (tuvalet temizliği) keyfiyeti hakkındaki bazı iddialara bir reddiye mahiyetindedir. Katalogta içerisinden hareketle adlandırılan risalenin telif tarihi müellif tarafından zikredilmemiştir. 1221/1806 yılında istinsah edilen mecmuanın müstensihî Trabzonî'nin öğrencisi İsmâil Talat b. Ali'dir. Risalenin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıcı şu şekildedir:

الحمد لله الذي أنزل من السماء ماء طهورا... أما بعد؛ فهذه رسالة كافية بنقول مسألة الاستنجاء وافية...

Mukaddimede isim zikretmeden bazı kimselerin suyla istincanın keyfiyeti ile ilgili dillendirdikleri bazı iddiaları zikreden müellif risalede bu iddiaları cevaplandırır. Yaptığımız araştırmada söz konusu ifadelerin Muhammed b. Hamza Güzelhisari'nin (ö.1118/1706) *Risâle fî'l-istinca* adlı eserinde yer aldığını tespit ettik.¹¹ Müellif Hanefî mezhebi fûru eserlerinden *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*, *el-Mültekât fî'l-fetâva'l-Hanefiyye*, *Fetâvâ Kâdîhân*, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* ve *el-Bahrü'r-râ'ik* gibi metinlerden yaptığı alıntılarla meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışır. Risalenin sonunda ise sünnete uygun istincanın keyfiyeti ile ilgili *el-Fetâva'l-Hayriyye*'den nakilde bulunur ve görüşünü ortaya koyar.

¹¹ Mohammed Nejat Mohammed, Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisari el-Aydîni'nin Fıkha Dair Bazı Risalelerinin Tahkiki (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 51.

Resim 4: Fatih 754/2 nüshası ilk sayfalar

5. Tathîru'l-Eşyâ

Eser, Fatih 754 numarada kayıtlı mecmua içinde 76b-78b varakları arasında üçüncü risale olarak yer alır. Müellif tarafından adı zikredilmeyen risalenin ismi katalog kaydına içeriği dikkate alınarak Tathîru'l-eşyâ olarak kaydedilmiştir. Eserin telif tarihi ile ilgili nüshada bir bilgi yoktur. 1221/1806 yılında istinsah edilen mecmuanın müstensihisi İsmail Talat b. Ali'dir. Risalenin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıcı şu şekildedir:

وذكروا: أنَّ التطهير يكون بغسل أو جرى الماء على نحو بساط ...

Mecmuada yer alan önceki istinca risalesinin devamı niteliğinde olan ve mukaddime olmaksızın Alâeddin Haskefî'nin (ö.1088/1677) *Hazâinü'l-esrâr* adlı eserinden bir alıntı ile başladığı risalede müellif, necis olan eşyaların hangi yollarla temizleneceğine temas eder. Trabzonî otuzu aşkın temizleme yönteminden bahseden Haskefî'nin ifadelerini aktardıktan sonra onun ifadelerini parça parça ele alır ve birçok Hanefî fûrû eserine atıfla değerlendirir. Risalenin sonunda ise Haskefî'nin zikrettiği otuz üç yönteme ilavelerde bulunur ve bunları kırk bire tamamlar.

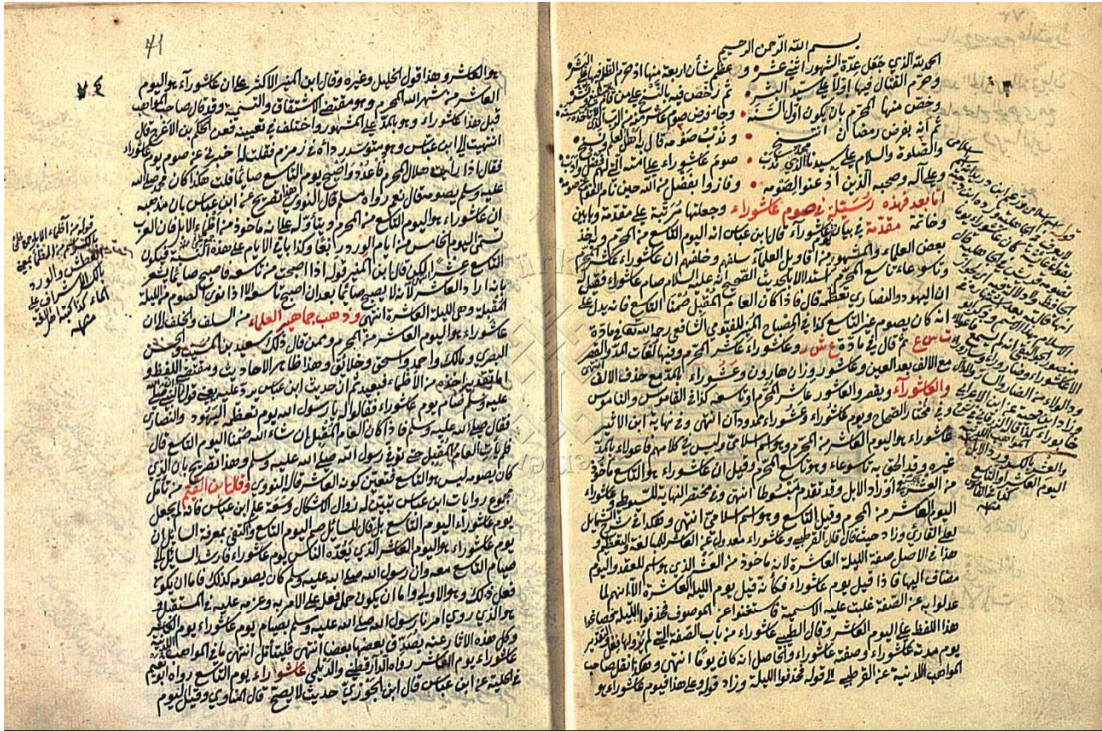
Resim 5: Fatih 754/3 nüshası ilk sayfalar

6. Ruseyiletün fi Savmi'l-Âşûrâ

Müellif nüshası olan ve içindeki eserlerin biri hariç tamamı Trabzonî'ye ait olan bir mecmua içinde yer alan risale, Muharrem ayı ve aşure gününde tutulan oruç hakkındadır. Süleymaniye 1041 numarada kayıtlı mecmua içinde 73b-77b varakları arasında ikinci risale olarak yer alan eserin adı mukaddimede belirtilmiştir. Eserin telif tarihi 12 Muharrem 1172 / 15 Eylül 1758'dir. Risalenin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

بسم الله ... الحمد لله الذي جعل عدة الشهور اثني عشر وعظم شأن أربعة منها إذ حرم الظلم فيها على البشر ... أما بعد؛ فهذه رسالة في صوم عاشوراء وجعلتها مرتبة على مقدّمة وباين وخاتمة ...

Eser bir mukaddime iki bâb ve bir hatimeden oluşmaktadır. Trabzonî giriş kısmında (73b) aşure gününü beyan eder. Birinci bölümde (74b-76a) Muharrem ayı orucu ve aşure günü orucu ile o gün kişinin ailesine ikramda bulunması hakkındaki rivayetleri aktarır. İkinci bölümde (76a) aşure günü orucuyla ilgili fakihlerin görüşlerine yer verir. Sonuç kısmında (76a-77b) ise aşure günü ile ilişkili bazı meseleleri ele alır.

Resim 6: Süleymaniye 1041/2 mîshası ilk sayfalar

7. Risâle fî Savmî 'ş-Şekk

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 666/2 numarada kayıtlı risale, Muhammed et-Trabzonî'nin *ed-Dürerü's-semîne* adlı eserinin müellif nüshasından istinsah edilen bir nüshasının sonunda 55b-56b varaklarında yer alan iki sayfalık bir eserdir. Müellif tarafından adı zikredilmeyen risalenin adı katalog kaydında içeriğinden hareketle belirlenmiştir. Nüshada risalenin müellifi ile ilgili bir açıklama yoktur. Ancak mecmuadaki diğer eserin Trabzonî'nin olması, diğer eserin bitiminden hemen sonra bu risalenin başlıyorsa¹² ve risalenin üslubunun onun diğer eserleriyle benzerlik göstermesi nedeniyle risalenin Trabzonî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Araştırmalarımızda risalenin başka herhangi bir nüshasını tespit edemedik.¹³ Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

الحمد لله الذي بعث نبیّه وقوّی بأصحابه... أمّا بعد؛ فقد سئلت عن حادثة وقعت عن بعض القصاص الزمان
— قصّ الله آثارهم عن قريب الزمان — وهي أنّ صوم يوم الشك مكروه مطلقا...

Adından da anlaşılacağı üzere risale yevm-i şek olarak isimlendirilen Şaban ayının 29. gününden sonraki gün oruç tutmanın hükmünü konu edinmektedir. Müellif zamanında bazı vâizlerin (kussâs) avam-havas ve mutad olarak oruç tutan (örneğin her ayın üç günü oruç tutan) ile diğer (yani sadece o gün oruç tutan) kimseler şeklinde bir ayırım yapmaksızın bu günde oruç tutmanın mutlak olarak mekruh olduğunu anlattıklarını, kendisine bu mesele ile ilgili bir soru sorulması üzerine risaleyi kaleme aldığını belirtir. Söz konusu kimselerin âdetleri olduğu üzere konuyu hakıyla araştırmadan konuştuklarını

¹² Önceki eserde müellifin adının zikredilmiş olması ve bu risalenin de ona ait olması nedeniyle müstensih müellifin adını zikretme gereği duymamış olabilir.

¹³ Emin Aydın'ın risalenin başka bir nüshasının Süleymaniye 1041'de ikinci risale olarak yer aldığı şeklinde verdiği bilgi hatalıdır. Burada yer alan ikinci risale *Ruseyyiletün fî savmî 'l-âşûrâ* adlı risalesidir. Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 20.

ve muhaliflere hücum ettiklerini söyler. Risalede müellif öncelikle kısaca kendi mezhebi olan Hanefî mezhebinde meselenin hükmü ile ilgili durumu ortaya koyduktan sonra diğer bazı fakihlerin görüşlerini aktarır ve meseleye kaynaklık teşkil eden rivayetlere yer verir.

Resim 7: Hacı Mahmud Efendi 666/2 nüshasının ilk sayfaları

8. Cevâbü'l-Es'ileti'llefi Seelehû min Ehli'l-Kars

Süleymaniye 1041 numarada kayıtlı mecmua içinde 77b-79a sayfaları arasında üçüncü risale olarak yer alan eser, Kars ahalisinden bir kimsenin sorduğu bazı sorulara verilen cevapları içerir. Trabzonî eserin adıyla ilgili bir açıklama yapmadığı için katalog kaydında eser içeriğinden hareketle isimlendirilmiştir. Müellif nüshası olan risalenin telif tarihi zikredilmemiştir. Başka bir nüshasını tespit edemediğimiz eserin başlangıç satırları şöyledir:

بسم الله ... الحمد لله وكفى وسلام ... أما بعد؛ فقد ورد علي أسئلة من أخ من الخلان من أهل القرص لأبيّن ما فيها وأكشف نقابها حتى تضمحل صعابها...

Trabzonî risaleyi Karslı bir arkadaşının sorduğu bazı sorulara cevap vermek üzere kaleme almıştır. Beş soru ve onların cevabından müteşekkil eserde müellif bazı Hanefî fıkıh eserlerine atıfla soruları cevaplandırmaya çalışır. Risalede cevaplandırılan beş soru şunlardır: 1- Özel bir virdin caiz olup olmadığı ve şartlarının neler olduğu? 2- Kendisine verilen İstanbul'da fıkıh ve diğer ilimleri okutma ve tedris izninin, ferâiz okutmak için yeterli olup olmadığı? 3- İmam Şafî'ye ait "mürted tövbe ederse ameli boşa gitmez, mürted olarak ölürse boşa gider" görüşünün benzeri Hanefî mezhebinde de olup olmadığı? 4- Müezzinlerin cehrî okunan farz namazlardan sonra mı yoksa gizli okunan namazlardan sonra mı Âyete'l-kürsî'yi cehrî okumaları faziletlidir? 5- Ortodoksların arazi-yi mîziyye/minîriyye (?) olarak isimlendirdikleri haraç arazileri devlet başkanının veya nâibinin izniyle ihya yoluyla mülk edinilebilir mi?

Resim 8: Süleymaniye 1041/3 nüshası ilk sayfaları

9. Hâdi'l-'Umyî ilâ Câddeti't-Tarîk¹⁴

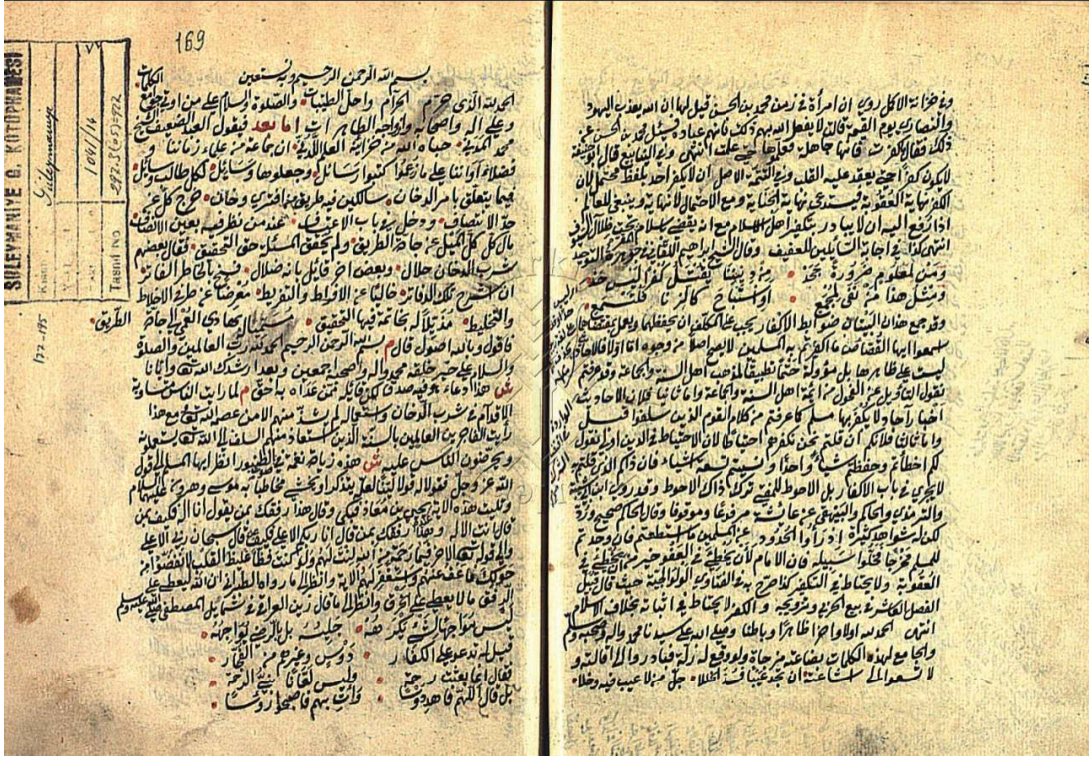
Tütün kullanma meselesini konu edinen risâlenin, üçü Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere dört nüshasını tespit edebildik. Nüshalardan biri Dârü'l-Kütübî'l-Mısıryye'de 563/9 numarada yer alan mecmua içinde 119-171 sayfaları arasında dokuzuncu risale olarak yer almaktadır. Türkiye'deki nüshalar ise Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye 1041 ve Hacı Mahmud Efendi 1917, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A7459/40 numarada kayıtlıdır. DİB Kütüphanesi Yazma eserler kataloğunda 004666-IX numarada Trabzonî'nin risalesi olarak bir eser kaydedilmiştir. Eser üzerinde yaptığımız incelemede söz konusu risalenin, Trabzonî'nin şerh ettiği Amâsi'nin duhan risalesi olduğu anlaşılmıştır.

Müellif, risâlenin mukaddimesinde eserini “Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk (هادي العُمي إلى جادة) olarak isimlendirdiğini belirtildiği için risalenin adı ile ilgili bir tartışma yoktur. Ancak Milli Kütüphane 7459/40 nüshası katalog kaydında yanlış okunma nedeniyle eserin adı “Hâdiyü'l-'amâ ilâ câddeti't-tarîk” adıyla kaydedilmiştir. Eser, müellif nüshası olan Süleymaniye 1041 ve Milli Kütüphane 7459/40 nüshalarında yer alan ferağ kaydında belirtildiği üzere, 1170 tarihinde Rebülevvel'in ilk Cuma günü /26 Kasım 1756'da telif edilmiştir. Risalenin başlangıç satırları şu şekildedir:

Trabzonî, diğer birçok eserini olduğu gibi tütün risalesini de, döneminde tütün kullanımı ile ilgili tartışmalarda uygun olmayan deliller, hakarete ve tekfire varan sert bir üslup kullandıklarını söylediği tekfirci zihniyete karşı bir cevap olarak kaleme almıştır. Nitekim risalesinin birinci bölümünü, tütünün haramlığını savunan ve sert üslubuyla dikkat çeken Akdağlı Mustafa el-Amâsi'nin (ö.1158/1746) tütün risalesine bir reddiye olarak yazmıştır. Bu bölümün sonunda aynı şekilde Ebu Said el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) tütünle ilgili bazı iddialarına da cevap verir. İkinci bölümde ise tütün kullanmanın hükmüne

¹⁴ Tarafımızdan yazılan, risalenin tahkik ve değerlendirmesini içeren “Tütün Kullanma Meselesi Üzerinden Tekfirci Söyleme Bir Reddiye: Muhammed et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Hâdi'l-'Umyî İlâ Câddeti't-Tarîk Adlı Risâlesi (İnceleme-Tahkik)” adlı makale *Tahkik* dergisinde yayım sürecindedir.

(özellikle haramlığına) dair görüşler ve kullanılan bazı delillerle ilgili değerlendirmeler, bazı âlimlerin tütün hakkındaki görüşleri ile kısaca uyuşturucu maddeler ve kahvenin hükmüne değinir.

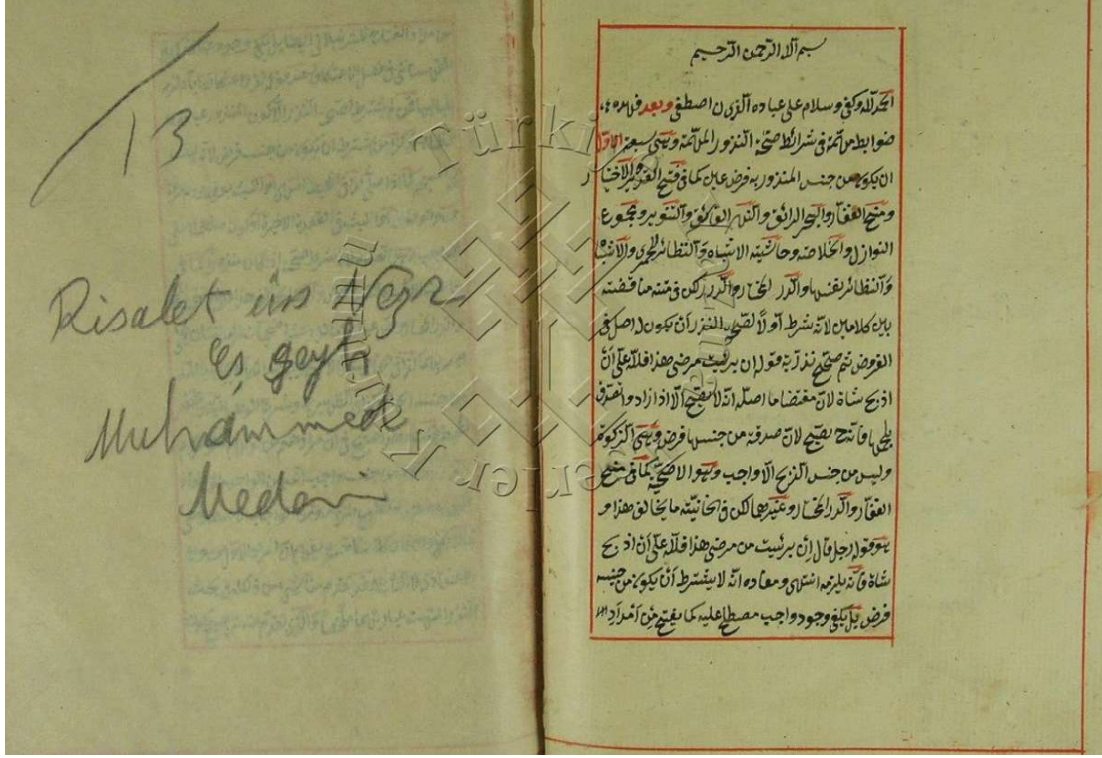
Resim 9: Süleymaniye 1041/14 nüshası ilk sayfa

10. Risaletü'n-Nezr

Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi 389 numarada kayıtlı mecmua içerisinde 130a-132a varakları arasında on üçüncü risale olarak yer alan eser nezirlerin sıhhat şartlarını konu edinir. Katalog kaydında risalenin adı içeriğinden hareketle tespit edilmiştir. Risale Abdülveli b. Ali eliyle Kastamonu'da Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi tarafından kurulan Münire (Bayraklı) Medresesi'nde 1184/1771 yılında müellif hayatta iken istinsah edilmiştir. Eserin başka bir nüshasını tespit edemedik. Risalenin başlangıç satırları şöyledir:

الحمد لله وكفى، وسلام على عباده الذين اصطفى، وبعد؛ فهذه ضوابط مهمّة في شرائط صحّة النذور المهمّة...

Risalede adakların sıhhat şartları ile ilgili bazı önemli kaidelere (davâbit) değineceğini söyleyen müellif, yedi adet kaideye yer verir. İlk kaideyi açıklamadan önce risalede başvurduğu kaynakları topluca zikreder. Bu kaynaklar şunlardır: *Fethu'l-kadir*, *el-İhtiyâr*, *Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, *el-Bahrü'r-râik*, *en-Nehrü'l-fâik*, *Tenvîrü'l-ebâr*, *Mecmûu'n-nevâzil*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *Gamzü uyûni'l-besâir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, *ed-Dürü'l-muhtâr*, *Dürerü'l-hükkâm*. Risalede zikredilen yedi kaide şunlardır: 1- Nezredilen şeyin farz-ı ayn cinsinden olması. 2- Bu farzın kendisi maksad olmalı vesile değil. 3- Nezredilen şeyin nezirden önce o kişiye vacip olması. 4- Nezredilen şeyin zatı itibarıyla ma'siyet olmaması. 5-Yerine getirmeyi vadettiği şeyin sahip olduğundan fazla veya başkasının mülkiyetinde olmaması. 6-Nezredilen şeyin gerçekleşmesinin imkânsız (müstehîlü'l-kevn) olmaması. 7- İbnü's-sebîl olmaları niyetiyle olmadıkça zenginler için adakta bulunmaması.

Resim 10: KHK 389/13 nüshası ilk sayfa

Trabzonî'ye Nispet Edilen Diğer Fıkıh Eserleri

Yukarıda zikredilen eserler dışında bazı çalışmalarda, fıkıh konulu başka bazı eserler de müellif adı benzerliği, müstensih olduğu eserin müellifi gibi düşünülmesi veya başka bir eserden seçme olan alıntılarının telif eser olduğunun düşünülmesi vb. sebeplerle Trabzonî'ye nispet edilmiştir.

Bunlar arasında Süleymaniye 1070 numarada kayıtlı Trabzonî'nin müstensih olduğu mecmua içerisinde yer alan, *Fıkhü't-tahâre* (123b-131a), *Fedâ'îlu'z-zevâc* (136b-155a), *Mecmû' fevâide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb* (155b-168b) adlı eserler yer alır.¹⁵ *Fıkhü't-tahâre*, İbrâhim et-Trablusî'nin *Burhân fi Şerhi Mevâhibi'r-rahmân* adlı eserinden; *Fedâ'îlu'z-zevâc*, Ali el-Kârî'nin *Şerhu Ayni'l-ilm ve zeyni'l-hilm* adlı eserinden; *Mecmû' fevâ'ide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb* olarak isimlendirilen kısım ise birçok eserden yapılan seçmelerden oluşmaktadır.

Takyîd fi'l-kadâ ve'l-fetvâ ve's-şehâde adlı eser ise müellif ismi benzerliğinden dolayı Trabzonî'ye nispet edilmiştir. Brockelmann, Mâlikî fakihî Cennân Muhammed el-Medenî'nin eserlerini zikrederken, Trabzonî'nin bazı eserlerini de ona nispet eder. Hatta iki eser dışında zikrettiği tüm eserler Trabzonî'nin eserleridir.¹⁶ Muhtemelen bu hatadan dolayı söz konusu çalışmalarda diğer eserler gibi bu eserin de Trabzonî'ye ait olduğu düşünülerek ona nispet edilmiştir.¹⁷

Trabzonî'nin fıkıh eserleri arasında belirtilen diğer bir eser *Harrame'l-haram* adıyla zikredilen eserdir.¹⁸ Aslında bu eser Trabzonî'nin *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarîk* adlı duhan risalesidir. Kitabın

¹⁵ Murat Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyânî'l-Alfâzi'l-Letî Yestevî Fiha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 91; Uğur Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi şihahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kitiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 18.

¹⁶ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litterature, Zweiter Supplementband* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/522.

¹⁷ Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî", 91; Kılıç, *Trabzoni Muhammed b. Mahmud el-Medeni*, 17.

¹⁸ Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî", 89; Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*, 19.

adı olarak zikredilen “harrame’l-haram” ifadesi risalenin başlangıç kelimeleridir. Müellif nüshası olan Süleymaniye 1041 nüshasında 173a varağında ön yüzde duhan risalesinin adı zikredildikten sonra 173b varağında *Sârimü’l-meslûl* adlı risalesi başlamakta, duhan risalesi ise 177a sayfasında söz konusu ifadelerle başlamaktadır. Muhtemelen 173a da yer alan ibare nedeniyle arka sayfadaki risalenin duhan risalesi olduğu varsayılmış, sonraki risale ise başlangıç ifadelerinden hareketle isimlendirilerek zikredilmiştir. Oysa Trabzonî bu risalesinin mukaddimesinde (177a) eserinin adını *Hâdi’l-’umyî ilâ câddeti’t-tarîk* şeklinde zikretmektedir.

Trabzonî telif ettiği eserleri dışında bazı fıkıh eserlerini de istinsah etmiştir. Bu eserler arasında Süleymaniye Koleksiyonu 626 numarada kayıtlı Şürûnbülâlî’nin (ö.1069/1659) *Nûru’l-îzâh ve necâtü’l-ervâh* adlı eseri ile Süleymaniye 512, 513 numaralardaki Ali el-Kâri’nin *Fethu bâbi’l-inâyê* adlı eseri zikredilebilir. Bunların yanında çeşitli kitaplardan derlediği notları kaydettiği, Süleymaniye Koleksiyonu 1064, 1067, 1068, 1069, 1070 numaralarda kayıtlı mecmualarda olduğu gibi birçok fıkıh kitabından alıntılanan favâidi içeren ona ait kayıtlar da bulunmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî’nin (v. 1200/1786) “ed-Dürerü’s-Semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litterature, Zweiter Supplementband*. 3 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Cengiz, Mehdi. “Trabzonî Mehmed’in Zooloji Sözlüğü”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 3/1473-1484. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Dilek, Uğur Bekir. “Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî’nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti’l-Mütemellî fî Şerhi Münyeti’l-Musallî”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Kılıç, Uğur. *Trabzonî Muhammed b. Mahmud el-Medenî’nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine’l-Evhami fi sıhahi’l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kitiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Mohammed, Mohammed Nejat. *Âlim Muhammed b. Hamza Güzelhisarî el-Aydîni’nin Fıkha Dair Bazı Risalelerinin Tahkiki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Öztürk, Eyüp. “Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Sula, Murat. “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni’l-Alfâzi’l-Letî Yestevî Fiha’l-Mufred ve’l-Musennâ ve’l-Cem’u ve’l-Muzekker ve’l-Muennes İsimli Risalesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Hâdi’l-’umyî ilâ câddeti’t-tarîk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14, 177a-194a.

TRABZONLU MÜELLİFLER VE ESERLERİ / OSMANLI DÖNEMİ

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Risâle fi savmi yevmi'ş-şekk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2, 55b-56b.

Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Risalet fi hakki'l-istinca*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/2, 74b-76b.